

3 Tunteet kasvatuksessa ja opetuksessa

Aimo Aikio

Tiivistelmä

Luku tarkastelee saamelaisia arvoja ja tunnekasvatusta – kasvatuksen kokonaisvaltaisuutta ihmisen kehityksen tukemisessa. Kasvatus rakentuu tilanteista, joissa aikuisella on monia mahdollisuuksia omalla toiminnallaan edistää lapsen kasvua ja kehitystä. Näissä tilanteissa tulisi huomioida myös tunteet. Artikkelit esittelee tapoja, joiden avulla tunteet ja tunnekasvatus voivat olla mukana opetuksessa ja identiteetin kehityksen tukemisessa. Artikkelit vahvistaa ajatusta positiivisen tunnekasvatuksen merkityksestä ihmisen kasvussa ja kehityksessä.

Čeahkkáigeassu

Lohku guorahallá sápmelaš árvvuid ja dovdobajásgeassima – bajásgeassima ollislašvuoda olbmo ovdáneami doarjumis. Bajásgeassin čohkiida dilálašvuodain, main rávesolbmossat leat mánggat vejolašvuodát iežas doaimmaiguin ovddidit maná šaddama ja ovdáneami. Dáin dilálašvuodain galggašii váldit vuhtii maiddái dovdduid. Artihkal ovdanbukta vugiid, maid vehkiin dovddut ja dovdobajásgeassin sáhttet leat mielde oahpahusas ja identitehta ovdáneami doarjumis. Artihkal nanosmahtta jurdaga positiiva dovdobajásgeassima mearkkašumis olbmo šaddamis ja ovdáneamis.

Johdanto

Tässä artikkelissa pohdin tunnekasvatuksen roolia kokonaisvaltaisesti kehittyvän lapsen kasvatuspolussa. Kasvatuksessa on perinteisesti painotettu ja edelleenkin painotetaan tiedon opettamista ja sen pohjalta on luotu kasvatuksen toimintatavat. Tällaiseen käytäntöön myös suurin osa opetusmenetelmistä perustuu. Tiedon painotus perustuu kreikkalaisten filosofien näkemykseen, jonka mukaan ihmisen korkein päämäärä on totuus ja puhdas tieto. Tämän perusteella on tieto ja emootiot erotettu. Opetuksessa näin ollen painotetaan vain faktatietoa ja tunteet on usein asetettu jopa vastakkaiseksi asiaksi. Sen lisäksi on ollut käsitys, että tiedon avulla ratkaisemme kaikki elämän ja yhteiskunnan ongelmat. Tunteet on nähty seikoiksi, jotka haittaavat ja jopa estävät tietoon perustuvan ratkaisun löytämistä. On ajateltu, että tunteethan hallitsevat uskojen, taiteiden ja arvojen maailmaa ja näin tunteiden

perusteella ei voisi järkiperaisesti perustella asioita. Tämän näkemyksen perusteella on tunnekasvatuksen kehittäminen ja tutkimus jätetty vähäiselle huomiolle. (Sihvola, 1994, s. 201–205.)

Kasvatuksen päämääränä on monipuolisesti kehittynyt ihminen. Herääkin kysymys, miten saavutetaan kasvatuksen päämäärä, jos kasvatuksessa sivuutetaan tietoisesti emotionaalinen kehittyminen. Jos kasvatuksessa painotetaan vain muutamaa kehitysaluetta, eikä ihminen näin ollen kehity kaikilta osa-alueiltaan kokonaisuudeksi, niin miten saavutetaan kokonaisvaltaisesti kehittynyt ihminen? Kasvatustyössä on kehitettävä myös sellaisia persoonallisuuden piirteitä, joita ei voi opettaa. Tällaisia asioita ovat identiteetti, kielellinen tietoisuus, erilaisuuden yhteys, arvotietoisuus jne. Nämä tekijät kuuluvat kuitenkin opettajan kasvatustyöhön. Vaikka kyseisiä puolia ei suoranaisesti voi opettaa, niin opettajan tehtävänä on luoda tilanteita, joissa oppilailla on mahdollisuus kokea tämän tyyppisiä asioita ja kokemustensa kautta kehittyä ja kehittää omia ominaisuuksiaan. (Aikio, 2010.)

Saamelainen kasvatus

Eräs saamelaisen kasvatuksen ominaispiirre on ihmisen kokonaisvaltainen, holistinen kehittäminen. Ihmisen tulee kehittyä kaikilta osa-alueiltaan, niin että hän voi kehittyessään käyttää kaikkia lahjojaan ja edellytyksiään. Tämän näkemyksen mukaan ihmisen kasvatuksessa ei tule kehittää vain joitakin kehitysalueita, koska silloin tuloksena on puutteellisesti kehittynyt ihminen, niin kuin saamelaiset sanovat ”yhden työn ihminen”. Saamelaiset painottavat kasvatuksessa ehjää ihmisen kokonaisuutta. (Aikio, 2010.)

Kasvatustoiminta on pääasiassa tilanteiden rakentamista. Erilaisissa toimintatilanteissa on paljon mahdollisuuksia saada erilaisia kokemuksia, oppia monipuolisesti asioita eri yhteyksissä ja kehittyä kokonaisvaltaisesti. Kokonaisvaltaisen oppimisen ehtona on, että tunteet ovat mukana oppimisessa, koska silloin oppijalla on mahdollisuus arvioida opitun asian tarpeellisuutta, arvoa. Parhaiten opitaan asioita, jotka nähdään hyödyllisiksi, tarpeellisiksi, arvokkaiksi, hyviksi tiedoiksi. Turhiksi ja arvottomiksi nähdyt asiat opitaan ainoastaan pintatasolla, niitä ei opita syvällisesti. Asioita opittaessa kokee oppimisen myös tunnetasolla, emotionaalisesti. Opittuun tietoon laitetaan arvosisältö omien tuntemusten ja emotioiden perusteella. Jos opetuksessa on ainoastaan puhdasta tietoa ilman tunnesisältöä, niin ei opita sellaista tiedon osaa, joka tulee vain tunteiden kautta. Näin oppi jää puutteelliseksi, koska kaikki tieto ei ole järjen avulla saavutettavissa. (Aikio, 2010, 2000; Puolimatka, 2004, s. 126–128.)

Tunteet edistävät aivojen toimintaa. Emotionaalisilla asioilla on samanlainen vaikutus aivoihin kuin monikielisyysellä. Kun aivot toimivat hyvin, niin oppii paremmin, on intelligentti, älykäs, originelli ja hänellä on mielen joustavuutta. Emootiot ylläpitävät aivojen toimintakykyä. (Aikio, 2010.)

Arvot eivät ole syntyneet kulttuurin kehittymisen myötä, vaan arvojen pohjalta kulttuuri kehittyy. Tavallisesti monikulttuurinen ihminen osaa toimia monien kulttuuriensa emotionaalisten ilmenemien mukaisesti ja on tietoinen emootioihin pohjautuvista arvoistaan. Monikulttuurinen ihminen näkee ja tuntee eri kulttuurien emotionaalisen ilmapiirin, tilanteet ja ympäristöt. Monikulttuurinen ihminen ei sekoita eri kulttuurien emotionaalisia ilmentymiä tai merkityksiä. Jos emotionaalinen kehittyminen on jäänyt vähäiselle tasolle, niin yksilöt jäävät kulttuurisesti pintatasolle, eikä heillä ole intoa ja osaamista säilyttää ja kehittää omaa kulttuuriaan. (Aikio, 2010; Puolimatka, 2004, s. 15.)

Kysymykseen “Voiko tunteita opettaa?” helposti vastataan perinteisen kouluopetustavan mukaisesti “Ei” ja jätetään asia sikseen. Tarkemmin asiaa tarkasteltaessa huomataan, että tunteita voi opettaa tunteiden avulla. Tämä edellyttää opettajalta opetustyöhön paneutumista kokonaisvaltaisesti niin, että myös hän on myös emotionaalisesti opetuksessa mukana. Opettajan tulee asettaa itsensä likoon myös tunnetasolla. Tavallisesti kasvatusinstituutioissa on vähän tapoja tunteiden opettamiseen, näin on erityisesti kouluopetuksessa. Lastentarhojen toiminnassa tunteet ovat enemmän mukana kuin koulujen toiminnassa. Vaikka tunteita ei voikaan perinteisen ajattelun mukaan opettaa, on koululla siitä huolimatta velvollisuus kehittää oppilaita myös emotionaalisesti. (Aarnio, 1994; Aikio, 2010.)

Esimerkinomaisesti tuon seuraavassa joitakin tapoja, joiden avulla oppilailla on mahdollisuus päästä kokemaan emotionaalisia asioita. Pelkkä kokeminen ei riitä, on luotava myös tilanteita, joissa oppilaat voivat yksin tai ryhmissä reflektoida kokemuksiaan. Reflektoinnin kautta oppilaat voivat päästä asiassa tietoisuuden tasolle. Lisäksi tuon esille joitakin asioita, joita on syytä ottaa huomioon emotionaalisisessa kehittämisessä tai jotka vaikuttavat tunnekehitykseen.

Kertominen. Kertomuksissa ja tarinoissa usein “opetuksena” ovat arvot ja tunteasiat. Kertomiseen kuuluvat tarinat, keskustelut, kummitussadut, uskomuskertomukset, ihmesadut jne. Tarinoiden kertominen on eräs maailman yleisin opetusmuoto. Kaikissa kulttuureissa tarinoiden kertomista on käytetty opetusmuotona, näin myös saamelaisilla on oma kertomusperinteensä. Kertomusten kautta siirrettiin kulttuurista perintöä sukupolvelta toiselle, opetettiin arvioimaan mikä on totta ja mikä on fiktiota, edistettiin kielitaitoa ja kommunikointia sekä tuotiin esille yh-

teisten arvojen kunnioittamisen tarpeellisuus. Perinnetiedon suullisessa esittämisessä kertomusten esittämisessä sanat tuovat asian esille tilanteeseen sopivalla tavalla, eivätkä pelkästään representoi sitä. (Aikio, 2010.)

Kertomus ihmisen elämästä, elämänkertomus on tärkeä osa persoonallisuuden kehittymisessä ja identiteetin rakentumisessa. Saamelaisten mielestä jokaisella ihmisellä tulee olla kertomus elämästään, oma elämänkertomus, muuten ihmisen sielu jää vajavaiseksi. Elämästään kertoessaan hän reflektoi kokemuksiaan ja sen kautta kokemustieto vahvistuu ja tulee monipuolisemmaksi. Elämästään kertoessaan ihminen vahvistaa kokemustensa arvoisälttöä ja hakee kuulijoiltaan siihen yhteistä hyväksyntää. Kokemustiedon arvoisällön yhteinen hyväksyntä vahvistaa kokemuksen kautta saatua tietoa.

Luodaan oppimistilanteita, joissa on mahdollisuus kokea myös tunteita.

Emotionaalisten kokemustensa perusteella oppilas arvioi opetuksen hyödyllisyyttä ja arvoa. Arvokkaat ja hyödyllisiksi nähdyt asiat opitaan hyvin ja sen kautta tunteukset vaikuttavat myönteisesti oppimismotivaatioon. Lisäksi oppilaiden tulee oppia reflektoimaan kokemuksiaan niin tiedollisella kuin emotionaalisella tasolla. Opettajan tulee olla kokonaisvaltaisesti mukana opetuksessa, myös tunteiden tasolla, jotta opetukseen tulee elävyyttä ja henkeä. Tämän kaltaisissa opetustilanteissa oppilailta on mahdollisuus saada tiedollisten kokemusten lisäksi myös tuntekokemuksia. (Adler, 1954; Puolimatka 1994, s. 126.)

Tasa-arvo. Emotionaalisissa vuorovaikutustilanteissa sekä opettaja että oppilaat ovat yhdenvertaisessa, tasa-arvoisessa asemassa. Emotionaalisissa tilanteissa tasa-arvo nostaa esille auktoriteettikysymyksen. Opettajalla ei ole auktoriteettiasemaa oppilaiden tunteiden suhteen. Kuitenkin opettajan voi ja tuleekin auttaa, neuvoa ja ohjata oppilaita heidän parhaakseen. Emotionaalisessa kehittämisessä kasvattajan auktoriteettiasema pitää olla selkeästi näkyvillä, sillä auktoriteettiaseman piilottaminen tai taustalle hävittäminen siirtää edesvastuun oppilaalle, jolla ei välttämättä ole riittävästi edellytyksiä ja osaamista tilanteen saattamiseksi hyvään lopputulokseen. Jos kasvattajan auktoriteettiasema ei ole avoin ja näkyvissä, voi kasvattaja manipuloida oppilaidensa tunteita, joskus huomaamattaan. Opettajan velvollisuus on analysoida ja arvioida oppilaidensa emotioita. Kuitenkaan arviointia ja analysointia ei tule koko ajan tehdä, jottei riistä oppilailtaan mahdollisuutta tutkiskella, selvittää ja kehittää omia tunteitaan ja tuntemuksiaan.

Autonomia. Kasvatuksella on suuri vaikutus emotionaaliseen kehittymiseen, mutta kuitenkin ei tule pyrkiä suoraan vaikuttamaan tunteisiin, jottei emotionaalinen kasvatus muutu manipulaatioksi. Emotionaalisessa kasvatuksessa opettaja

tarvitsee eettistä asennoitumista, niin että opettaja pitää arvossa oppilaidensa oikeutta omiin tunteisiinsa. Oppilaille on emotionaalinen autonomia.

Arvopohdinnat tuleva kokemusten pohjalta ja tavallisesti ryhmätilanteissa, mutta harvoin ne syntyvät itsestään. Arvopohdintatilanteita on opettajan tietoisesti luotava. Mitä arvotietoisempi kasvattaja on omasta arvomaailmastaan, sitä selkeämmin ne tulevat esille hänen toimissaan, ajatuksissaan, asenteissaan ja tunteissaan. Arvotietoisella kasvattajalla on hyvät mahdollisuudet innostaa ja aktivoida oppilaitaan pohtimaan arvojaan yksinään ja myös ryhmissä. Tällä tavalla oppilas voi kehittää arvotietoisuuttaan. (Aikio, 2000, 2010.)

Tunteiden havaitseminen. Tunteiden havaitseminen kehittää persoonallisuutta. Emotionaalisissa prosesseissa on tärkeää erottaa omat ja toisten näkökulmat. Egosentraalinen ihminen ei näe eikä osaa erottaa toisten näkökulmia omistaan. Sen vuoksi on tärkeää tietoisesti harjoittaa ja kehittää emotionaalista havaitsemiskykyä. On monia seikkoja, jotka estävät näkemästä asioita toisen ihmisen silmin, esimerkiksi kuvittelee, että kaikki ihmiset ajattelevat tuntevat ja toimivat samalla tavalla kuin itse. Harjoittelun kautta voi kehittää kykyä nähdä asioita toisen ihmisen silmin. Emotionaalisissa prosesseissa kasvattajan tulee pyrkiä laittamaan omat näkemyksensä taustalle ja yrittää nähdä asiat kasvatettavien silmin, jotta tajuaa tilanteen optimaalisesti ja voi intuitiivisesti toimia parhaalla tavalla. Tässä on emotiot nähty yhteisenä kokemuksena, jossa on sekä omat että muiden kokemuksen yhdistetty kokonaisuudeksi tai on ollut ainakin pyrkimys siihen. (Barret-Lennard, 1981, s. 91–100; Huotilainen & Saarikivi, 2018, s. 198–201.)

Tunteiden havaitsemisessa on kaksi puolta: Omien tunteiden havaitseminen ja toisten tunteiden havaitseminen. Kyky havaita ja tunnistaa omia tunteita kehittää intrapersoonallista älykkyyttä. Sisäisesti tunneälykäs ihminen tunnistaa omat tunteensa, ja tunnetilansa sekä osaa arvioida niitä ja ymmärtää niiden merkitykset. Tunneälykäs ihminen osaa tuoda esille tunteensa ja osaa ainakin jossain määrin hallita tunteitaan. Tunteiden hallinta kehittyy erilaisten tunnetilojen kokemuksista. Ihmisen tulee saada kokemuksia myös voimakkaista tunteista ja niiden hallinnasta. Vähäiset tunnetilojen hallintakokemukset eivät kehitä ihmisen itsemääräämistaitoja ja omaa tahtoa. Ihminen, jolla ei ole itsemääräämistaitoja tai omaa tahtoa, on helposti johdateltavissa harhapoluille myös tunteiden harhapoluille. (Barret-Lennard, 1981, s. 91–100; Huotilainen & Saarikivi 2018, s. 234–243; Puolimatka, 2004, s. 65–68.)

Toisten tunteiden havaitseminen edistää interpersoonallista älykkyyttä. Silloin ymmärtää ja osaa ottaa huomioon toisen ihmisen ajattelutapaa ja toimintaa sekä

näkee toisen ihmisen tunteita, tunnetiloja. Ulkoinen tunneälykyys on eduksi sosiiaalisten yhteyksien luomisessa ja myös ystävällisyys kehittyy ulkoisen tunneälyn pohjalta. Empatiaksi kutsutaan ominaisuutta, jonka perusteella ihmisellä on hyvä havaitsemis- ja eläytymiskyky toisten tunteiden ilmauksiin ja ilmenemiin. (Barrett-Lennard, 1981, s. 91–100; Huotilainen & Saarikivi, 2018, s. 234–243; Puolimatka, 2004, s. 68–69.)

Lopuksi

Hyvään ihmisyyteen kasvamisen ehtona on tietoinen kasvatusprosessi. Humaaniseksi ja sivistyneeksi ihmiseksi kasvu ei ole luonnollinen kasvutapahtuma, joka etenee itsestään. Ihminen kasvaa ihmisyyteen vain tietoisin kasvatuksen kautta. Tämän sivistämisprosessin tavoitteena on kehittää barbaarisesta ihmisestä sivistynyt ihminen. Sivistämistä varten on asetettu kasvatusinstituutioita, kouluja, päiväkoteja ja lastentarhoja. Nykyisissä kasvatusinstituutioissa suurin painotus on tiedon opettamisessa ja kokonaisvaltaisen humanisen ihmisen kasvatus on jossain määrin jäänyt vaillinaiseksi, erityisesti emotionaalisessa kehittämisessä.

Kirjoituksessani olen tuonut esille, kuinka tärkeää on, että kasvatuksessa, erityisesti institutionaalisessa kasvatuksessa huolehditaan emotionaalisesta kehityksestä tiedollisen kehityksen ohella, jotta tuloksena on sivistynyt ja humaninen ihminen, joka on arvotietoinen ja joilla on korkea eettinen ja moraalinen taso. Emotionaalisen kehittämisen käytännön tason toteuttamisesta olen antanut vain joitakin vihjeitä. Kasvatustilanteissahan toimintatavan valinta ja toteuttaminen on kokonaan kasvattajan luovuuden ja älykkään intuition varassa eikä edeltä suunniteltujen toimintamallien varassa.

Lähteet

- Aarnio, H. (1994). *Kognitiivisen empatian menetelmän kehittämistutkimus opettajakoulutusta varten*. Hämeenlinna: Ammatillinen opettajakorkeakoulu.
- Adler, A. (1954). *The education of children*. London: Routledge.
- Aikio, A. (2000). *Olbmo ovdáneapmi*. Kárášjohka: Davvi Girji AS.
- Aikio, A. (2010). *Olmmošhan gal birge*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Barrett-Lennard, G. T. (1981). The empathy cycle: Refinement of a nuclear concept. *Journal of Counseling Psychology* 28(2), 91–100. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-0167.28.2.91>
- Huotilainen, M. & Saarikivi, K. (2018). *Aivot työssä*. Helsinki: Otava.
- Puolimatka, T. (2004). *Kasvatus, arvot ja tunteet*. Helsinki: Tammi.

Peltola, Maria; Keskitalo, Pigga; Äärelä-Vihriälä, Rauni (toim.) (2019)
Saamelainen varhaiskasvatus nyt : arvot, käytänteet ja osallisuus arjessa

Sihvola, J. (1994). Aristoteles, emootiot ja rakkaus. Teoksessa J. Sihvola (toim.), *Hyvän elämän politiikka: Näkökulmia Aristoteleen poliittiseen filosofiaan*. Tutkijaliiton julkaisusarja 76. Helsinki: Tutkijaliitto.

